

Vääriselupaigad Eesti metsades

Projekti hoidja:
Korraldus:

EPMÜ Keskkonnakaitse Instituut
Mart Külvik, Anneli Palo ja Ants Varblane

Tekst:
Keeletoimetaja:
Illustratsioon:
Fotod:

Anneli Palo ja Mart Külvik
Kersti Murdvee
Anne Daniela Saaliste

Arne Ader, Villu Anvelt, Fred Jüssi, Kuulo Kalamees, Edgar Kask, Mati Kose,
Bellis Kullman, Urmo Lehtveer, Tiit Leito, Vello Liiv, Vilis Lukins, Anneli Palo,
Lauri Saag, Georg Õdukin, Andres Tennus, Uudo Timm, Toomas Trapido
Eesti Loodusfoto

Kujundus ja makett:

© Metsaamet, 1999

Kirjastus Eesti Loodusfoto
ISBN 9985-830-34-2
Luigemärgiga keskkonnasõbralik paber

Hea metsaomanik,

rohkem kui 50 aastat on möödunud ajast, mil Eestimaal likvideeriti erametsaomand. Eesti riigi taasiseseisvumisega on asutud taastama ka metsaomanike õigusi. 21. sajandi alguseks ulatub metsaomanike hulk juba 45 tuhandeni, lähitulevikus kasvab see arv veelgi. Milliseks Eesti metsandus kujuneb, sõltub paljuski Teie, see tähendab metsaomanike tegevusest. Selleks, et otsuseid langetada, on vaja metsa tunda — märgata puude kõrval ka metsa teisi komponente ning osata hinnata mitterahalisi väärtusi.

Täna on meie metsad bioloogiliselt väga mitmekesised ning sisaldavad esmapilgul märkamatuid väärtusi. Metsamehed on hakanud erilise kooslusega metsaosi nimetama vääriselupaikadeks. Reeglina leidub seal aastatuhandeid meiega koos eksisteerinud looma- ja taimeliike. Nende edasine püsimine võib aktiivse inimtegevuse tagajärjel ohtu sattuda. Selleks, et looduslikud ahelad ei katkeks, peame pöörama suuremat tähelepanu meiega koos elavatele liikidele.

Vääriselupaikade säilimise eelduseks on nende tundmine. Käesoleva trükisega püüamegi metsaomanikele selgitada vääriselupaikade olemust ning sisu. Loodan, et Metsaameti kingitus Eestimaa metsaomanikele aitab kaasa säästva metsakasutuse ideede rakendamisele ning on Teile abiks otsuste langetamise juures.

Andres Talijärv
Metsaameti peadirektor

Metsa vääriselupaik on koht, kus saavad elada ja paljuneda metsale põliselt omased, kuid elutingimuste muutuste suhtes tundlikud, kergesti häiritavad liigid — loomad, seened, samblikud ja taimed.

Tavaliselt on vääriselupaigaks intensiivsest majandamisest kõrvale jäänud metsaosa, kus on erilised keskkonnatingimused. Nende kaitsmine aitab säilitada liikide looduslikku tasakaalu, sealhulgas ka meile märkamatuks jäävaid lagundajaorganisme, kes tagavad igale metsatüübile omase aineringe ja metsamulla viljakuse.

Võtmebiotoobi valiku juhend, punkt 9.

Kui võtmebiotoobina väljavalitud alal asub kaitsealuseid liike kaitstavate loodusobjektide seaduse (RT I 1994, 46, 773; 1998, 36/37, 555) tähenduses ja metsaomanik ei soovi sõlmida Metsaametiga võtmebiotoobi kaitse lepingut käesoleva juhendi kohaselt, teeb Metsaamet keskkonnaministrile kaitstavate loodusobjektide seaduse paragrahvi 5 punkti 3 kohaselt ettepaneku võtmebiotoobina väljavalitud alal kaitseala moodustamiseks.

• Vääriselupaiga säilitamine on looduskaitseala moodustamisega võrreldes lihtsamini korraldatav. Sel juhul ei tule alale koostada kaitseeeskirja ja kaitsekorralduskava. Vääriselupaiga kaitsele mängib rolli omaniku hea usk ja vaba tahe.

• Kui tegemist on suuremat majanduslikku väärtust omava alaga või see sisaldab selliseid ohustatud liike, mille kaitsemine majandatavas metsas pole võimalik, siis tuleb valida kulukam ja aeganõudvam tee — looduskaitse alla võtmine. Kaitseala moodustamisel ostetakse omanikult kaitsealune maa või vahetatakse võrdväärse maatüki vastu.

Kuidas leida üles metsade vääriselupaigad? Tähtis on, et need tunneb ära metsa peremees. Sellest trükisest leiab metsaomanik kõige üldisemad tunnused vääriselupaikade määratlemiseks.

Metsaomanikule on abiks maakonna metsaametis või keskkonnaosakonnas töötavad eriväljaõppe saanud spetsialistid, kes lähiaastatel käivad läbi kõik erametsad ja registreerivad sealseid vääriselupaigad. Leitud vääriselupaigad kantakse vastavasse registrisse. See andmestik on avalik ja kõigile asjast huvitatutele kättesaadav. Metsakorralduse käigus koostatakse metsamajandamise soovitused, mille üheks osaks on ka abinõud bioloogilise mitmekesisuse säilitamiseks. Nende abinõude hulgas on vääriselupaikade kaitsmine sama oluline kui säilik- ja seemnepuude jätmine lankidele.

Võtmebiotoobi väljavaliku juhend

2. Võtmebiotoobi väljavalik seisneb võtmebiotoobi klassifikaatoris toodud näitajatele vastavate kaitset vajavate alade väljaselgitamises tulundusmetsas.
3. Võtmebiotoobi väljavalikut korraldab Metsamet oma kohalike asutuste kaudu.
4. Võtmebiotoope võivad välja valida isikud, kes on läbinud Metsameti poolt korraldatud võtmebiotoobi väljavalikut käsitleva kursuse ja omandanud sellekohase tunnistuse.
5. Võtmebiotoop valitakse välja metsa korralise ülepinnalise takseerimise käigus või iseseisva toiminguna.

Kuidas ära tunda vääriselupaiku — kohti, kus on suur tõenäosus leida ohustatud või haruldasi liike?

- alal kasvab **põline** või **haruldane metsakooslus**;
- leidub erilistele elutingimustele viitavaid **bioloogilisi** ja **maastikulisi võtmetunnuseid**;
- esineb erilistele elutingimustele viitavaid vähemnõudlikke **tunnusliike**.

Metsad, kus metsapõlvkondade järjepidevus pole katkenud, on **põlised**. Sellistel aladel ei ole aastasadu metsa lausaliselt raiutud. Elutingimuste muutuste suhtes tundlikel liikidel on olnud piisavalt aega ja ruumi oma kasvuala hoidmiseks.

Haruldasteks metsakooslusteks on eelkõige laialehiste puude rohked metsad. Nende kasvualade viljakad mullad on tavaliselt võetud kasutusele põllumaade või niitudena. Vähe on alles jäänud salumetsi, kus kasvab tamm, pärn, jalakas, künnapuu, saar ning vaher või ka üleujutatavaid ning püsivalt kõrge põhjaveega aladel kasvavaid lehtpuumetsi nagu lammi- ja lodumetsad.

Vääriselupaika näitavad bioloogilised ja maastikulised võtmetunnused.

Bioloogilised võtmetunnused on metsa loomuliku arenguga kaasnevad nähtused nagu kõdunev puit, häilud ja erineva vanusega kuivanud puud.

Maastikulised võtmetunnused on sageli bioloogiliste võtmetunnuste hulgalise tekkimise ja säilimise eelduseks, näiteks järsakute metsades või allikate ümbruses.

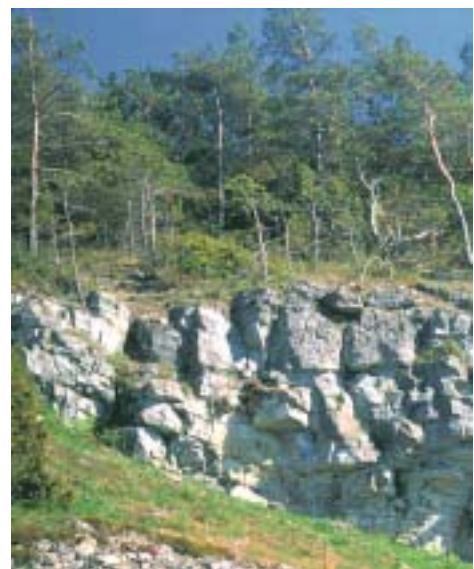
Tunnusliik on elupaigale iseloomulik põlisliik, mis on keskmiselt tundlik inimtegevusest põhjustatud elupaigatingimuste muutuste suhtes. Seetõttu võib tunnusliike vääriselupaikadest leida arvukamalt ja sagedamini kui väga haruldasi ja väljasuremisohus olevaid liike. Tunnusliigid osutavad haruldastele sobivatele elutingimustele selles paigas.

Metsa kui vääriselupaiga määramiseks on **haruldane** või **ohustatud liik**. Mõnikord võib haruldase liigi äratundmiseks sobida vaid paar nädalat aastas, seetõttu ei tarvitse neid alati metsas leidagi. Põlismetsaharulduste kasvuks vajalike elutingimuste olemasolule viitab tunnusliigi või -liikide leidumine koos maastikuliste ja bioloogiliste võtmetunnustega.

Maastikulised võtmetunnused:

- Vooluveekogude ümbrus — allikad, ojad, jõed.
- Seisuveekogude ümbrus — järved, tiigid.
- Ajutise üleujutuse või vooluvee tunnused — taimeestikuvabad või soostuvad märjad lohud ja nõvad, viirud tüvedel ja mätastel.
- Allikalised alad.
- Saared — veekogudes ja soodes paiknevad põlise metsaga saared ja märgalasaared — nõlvadega selgelt piiritletud väikesed sood ning neid ümbritsev metsaserv.
- Arheoloogilise või kultuuriloolise tähtsusega paigad — kalmed, jaanikukohad, kivikangrud, kiviaiad, taluvaremed, vanad veskid jmt.
- Geoloogilised objektid — liivakivipaljandid või lubjakivipangad, paljanduvad astangud, kivikülvid, rändrahnud.
- Järsud nõlvad, sh. uhtorgude veerud ja veekogude kaldavööndist kaugemal asuvad nõlvad.
- Pinnavormid, mis eristuvad selgelt ümbritsevas maastikus ja on unikaalsed — sõllid, kühmud, väikesed uhtorud, karstivormid, nõvad, vallid, harjad jmt.

Bioloogilised võtmetunnused:

- Kõikides vanusejärgkudes olevad puud.
- Laiavõralised puud ja vanemad puud, mis viitavad varasematele valgusrikkamatele aegadele, sh. laasumata kuused ja looduslikud häilud.
- Jämedad vanad männid, mille sügavavaoline korp ulatub võrani või isegi alumistest võraokstest kõrgemale.
- Koprataami tagused alad kitsastes ojanõvades. Urud, mänguplatsid, õõnsustega puud, loomade pidevaid tegutsemisjälgi kandvad puud — sepikoda, märgistamispuu, pesapuu jne.
- Laialehised puuliigid — tamm, jalakas, künnapuu, vaher, saar, pärn.
- Põlengujälgedega puud ja tüükad.
- Hästiarenenud tugijuurtega puud.
- Kõrged tüvemättad ning vallidesse kuhjunud varis — osutab ajutisele liigveele.
- Mitmes kõdunemisastmes lamapuit, metsakuiv, rohke varis, tuulemurd, tormiheide.
- Looduskaitsealused ja Punase Raamatu liigid — erilist tähelepanu pöörata pikaealistele metsaliikidele, nagu jugapuu, luuderohi, metsviljapuu.
- Rohke tüve- ja ripsamblike ning puiduseente viljakehade esinemine.
- Metsistunud taluaiad, põlispuid, metsakasvanud alleed, kiviaedu ja põllupeenraid tähistavad vanad puud ja põõsad.
- Ebatavalise kasvuvormiga vanad puud — mitmetüvelised, kõverad, lookas, suurte paranevate looduslike kahjustustega nagu välguarmid, nõialuud ja suurte pahkadega puud.

Tunnusliikideks võivad olla mitmed selgrootud, samblikud, samblad ja seemned, harvem kõrgemad taimed ja selgroogsed loomad. Viimased on elupaigatingimuste suhtes vähemnõudlikud ning nende levikuviisid on paremini välja kujunenud. Nad on kohanemisevõimelisemad ja suudavad rännata vastavalt metsa kasutamisele ja elupaigatingimuste muutumisele. Vääriselupaikade väljalikul kasutatakse asjatundjate poolt koostatud sobivate tunnusliikide nimistuid.

Hiidkoor – 11-19 mm pikkune putukas, elab vanades okas-, leht- ja segapuistutes surnud puude ja kändude lahise koore (korba) all.

Metallpõrnikas – 20-25 mm pikkune põrnikas, kohatakse peamiselt salulehtmetsades. Eelistatult tammel, jalakal, pärnal, vahtral ja saarel, kus tõugud arenevad lagununud puuduga vanade puude või kändude õõnsustes ning juurtes.

Vaablassikk – 19-40 mm pikkune putukas, elab haava-, remmelga ja kaseosalusega leht- ja segametsades.

Täpik-haavasikk – 12-20 mm pikkune siklane, elab haabadega leht- ja segametsades. Mardika vastsed arenevad tavaliselt jämedamates maaslamavates veel kuivamata koorega haavatüvedes.

Mets-kuukress – kuni 2 m kõrgune violetsete õitega taim, kasvab peamiselt pangametsades. Harva leidub ka sisemaal allikalistes kuuse-segametsades. Mets-kuukressi viljadeks on suured kiljed kõdrakesed, mistõttu tema aiasugulast tuntakse rahva seas dollarilillena.

Karulauk – umbes 30 cm kõrgune, vängelt küüslaugulõhnaline taim. Karulauk on iseloomulik laialehistele metsadele Lääne- ja Põhja-Eestis.

Käpad ja sõrmkäpad on 10 cm – 1 m kõrgused kaunite valgete kuni purpurpunaste õisikutega taimed. Mitmed liigid võivad kasvada ka metsades, eriti lubjarikastel aladel. Sarapike ja salumetsade harulduseks on jumalakäpp (pildil), puisniitudel ja metsades on sagedased vööthuul- ja kuradi-sõrmkäpp.

Punane tolmepea – umbes 30 cm kõrguseks kasvav kaunis loometsade orhidee. Õitseb pärast jaanipäeva, s.o veidi hiljem, kui tema lehtmetsi ja puisniite eelistav lähedane sugulane valge tolmepea.

Pikk habesamblik – haruldane okaspuutüvedel kasvav habesamblik. Metsades leidub mitmeid esmapilgul sarnaseid habesamblikke, enamus neist on õhupuhtuse indikaatoriks, mõned aga on väga aeglase kasvu ja leviku tõttu säilinud ainult põlismetsades.

Saatana-kivipuravikku on Eestis leitud põlistelt loometsaaladelt. Kohata võiks saatana-kivipuravikku teiste puravikega samal seeneajal, kuid süüa ta ei sünni.

Limatünnik – omapärase kujuga küllaltki silmatorkav seenek, võib kevadel ja kevadsuvel leida kuusikutes ja kuuse-segametsades.

Harilik kopsusamblik – hästimärgatav laiaili sirutuvate hõlmakestega samblik, kasvab peamiselt laialehistel lehtpuudel. Nime on samblik saanud hõlmakeste alumise pinna kopsualveole meenutava mustri järgi.

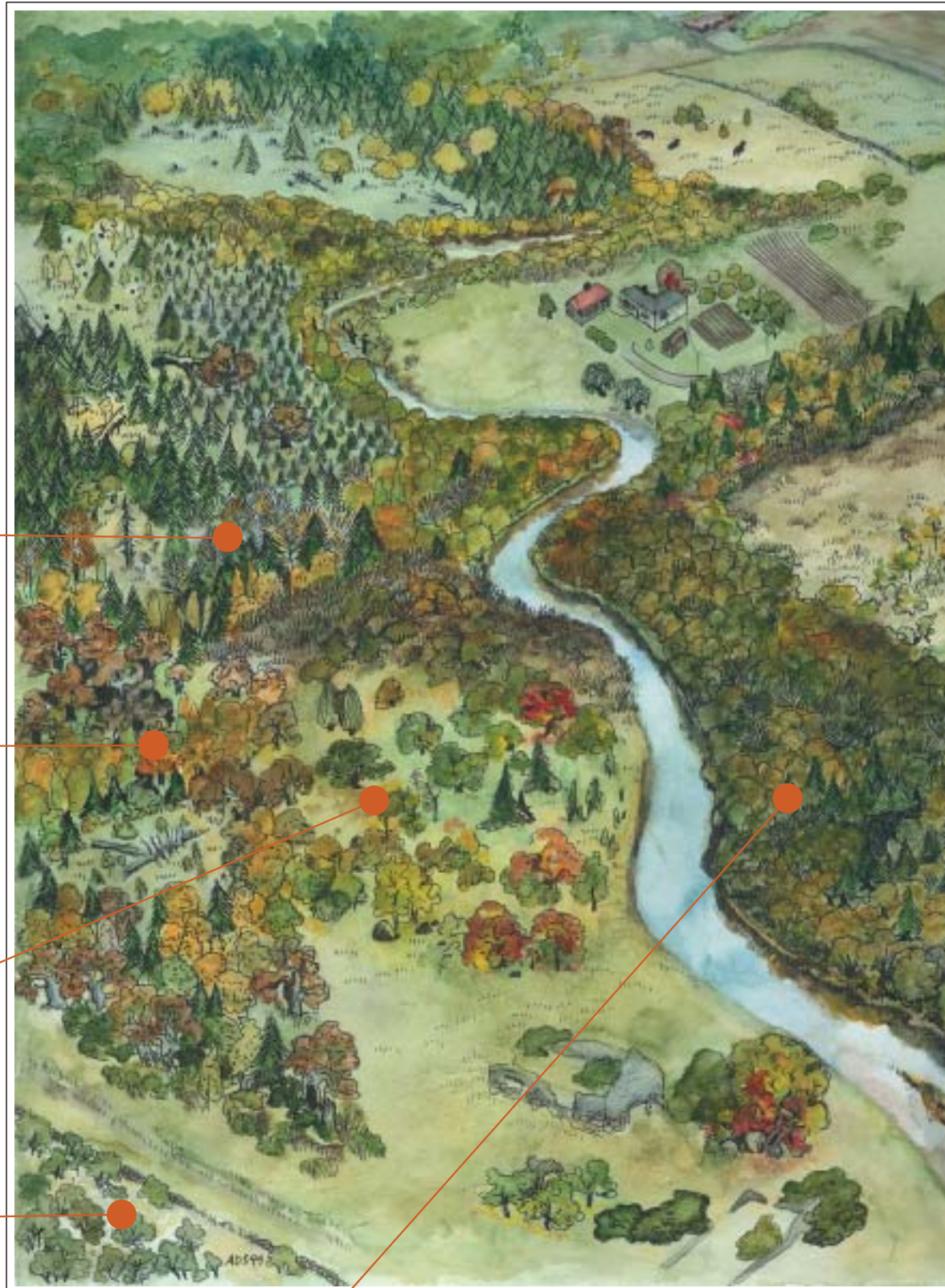

Soverbielli ja **narmiku** perekonda kuuluvaid liike võib kohata suve teisel poolel ja sügisel loometsades ning -kadastikes.

Lehterüdiku kasvustraadiks on mattunud kõdupuit, see tähendab et näiliselt kasvavad viljakehad sageli maapinnal, puit peitub metsakõdus.

- Metsa vääriselupaiku tutvustab järgnev joonis ja fotoleheküljed. Esimesed
- kolm vääriselupaiga rühma annavad põhiraamid, missugune üldse on põline
- mets erinevates kasvukohtades. Edasi leiavad käsitlust maastikuliste võtme-
- tunnuste alusel grupeeritud elupaigad. Nii eristatud vääriselupaigatüübid
- võivad samas kuuluda ühte kolmest eespool toodud kasvukohatüübist.

*kuuse-
segamets*

lehtmets

puisniit

sarapik

lammimets

koprataammi

soosaar ja metsaseru

pangamets

allika ümbrus

põlendik

männik

mõjuala

oja kaldanõlv

1. Põlised kuusikud ja kuuse-segametsad

Põlist kuusikut ja kuuse-segametsa iseloomustab erivanuseliste puude olemasolu, looduslik häilulisus ja rohke varis. Okstel võib olla ohtralt habesamblikke, varisel ning kõdunevatel tüvedel aga mitmesuguseid puuseeni ja ka paks samblavaip.

Enamasti on kuusikud parasniisked, kuid esineb kuivi lookuusikuid ning niiskeid sõnajala-, lodu- ja madal-sookuusikuid. Lookuusikutes kasvab sarapuupõõsaid ja kadakaid, kuuskede osakaal on suhteliselt väike ja nad kannatavad juurepessu käes. Niisketes kuusikutes on arvukalt lehtpuid — haabu, kaski, vahel ka vahtraid ja saari.

Vana kuuse-haava segamets võib olla lendorava elupaigaks. Lehtpuude õõnsused sobivad ka õõnelindudele ja nahkhiirtele.

Männikud kasvavad liivastel põndakutel, paljanduva paega loopealsetel ning rabadeski. Mänd talub hästi nii väga kuivi kui märgi kasvukohti, tuultele avatust ja elab üle ka põlengud. Parimad kasvutingimused on liivasel, hästi vett läbilaskval mullal.

Vanad männikud on suhteliselt "puhtad" — võrreldes kuusikutega on seal vähe metsakuiva ning varist. Looduslikud häilud on vaid vanade põlendike nõmmemetsades.

Põhiliseks vääriselupaika määravaks võtmeelemendiks ongi vana mänd, sest tema korbas ja jämedatel kuivanud okstel elavad mitmed haruldased liigid. Eriti väärtuslikud on võrasse ulatuva sügavalt lõhenenud korbaga päikesepais-telise kasvukoha männid.

Säilitamist väärib ka vana rabanõlvamännik, kus muuhulgas võib leiduda metsise mängupaik.

3. Põlised lehtmetsad

Lehtpuumetsad olid Eestis laiemalt levinud mõned tuhanded aastad tagasi. Seoses kliima jahenemise ning viljakate alade põllustamisega on tammikute, pärnikute ja teiste lehtsegametsade osakaal tunduvalt vähenenud. Nii on jäänud haruldaseks ning sattunud väljasuremisohu ka nende metsadega seotud põlismetsaliigid.

Vanas lehtpuuenamusega häilurohkes puistus on õõnsustega puutüvesid. Varises ja kõdupuidul kasvab rikkalikult seeni ning metsa all on tavaliselt lopsakas rohurinne. See keskkond pakub hulgaliselt elupaiku nii putukatele ja muule väikeelustikule, kui ka lindudele ja nahkhiirtele. Erilise tähelepanu alla peaksid kuuluma laialehiste puude salud, näiteks loodusliku tekkega pärnikud ja tammikud, vanad saarikud, kraavitamata alade sanglepikud. Raiumata tuleb jätta ka osa vanemast kaasikust ja haavikust.

Eesti Punase Raamatu andmetel on enim haruldasi ja ohustatud liike võimalik leida just vanades leht- ja segametsades.

4. Ajutiste veekogude ning allikate kaldad ja ümbrus

Metsa mõju veerepiimi ühtlustajana avaldub ajutiste väikeveekogude puhul eriti tugevalt. Niipea kui liigniisketelt nõvadelt ja lohkedelt mets langetada, algab soostumine, mis halvendab kasvutingimusi ka ümbritseval kõrgemal alal. Hävib ajutiste veekogude hästikohastunud elustik. Madala puidutootlikkusega liigniiskeid metsi on vähe raiutud. Tõenäoline on leida puidult haruldasi samblikke ja samblaid, rääkimata puitu lagundavaist seentest ja putukatest.

Liigniiskeid lohke iseloomustab kuivalgi ajal veerohke pinnas, puud kasvavad kõrgeil mätastel või ümbritsevad kõduga-poriga kaetud laike. Ajutiste voolunõvade kaldail kasvavad puud on enamasti tugevate ühepoolsete tugijuurtega, kohati esineb kokkuuhutud varisevalle. Nii lohkede kui nõvade vahetus läheduses on palju jalal kuivanud puid ning kännumättaid ja kõdunevaid tüvesid.

Külm puhas allikavesi, mis sageli on rikastunud lubja- või rauaühenditega, kujundab erilise elukeskkonna kitsalt kohastunud liikidele. Põlises metsas on suur võimalus leida ka teisi, allikatega otseselt mitteseonduvaid haruldusi. Allikate ümbrus ning lopsaka rohttaimestikuga allikalised metsad tuleb säilitada võimalikult looduslähedastena. Nende alade pehme pinnas ei talu tallamist. Kui allikas on kasutatav või vaatamisväärsus, tuleks rajada laudtee.

5. Veekogude madalad kaldad

Madalatel jõe- ja järvekallastel ning ojade ümbruses levivad üleujutatud või soostunud metsad. Väga haruldased on jõgede poolt kokkuuhutatud pinnasel kasvavad laialehiste puudega uhtlammimetsad. Tavalisemad on kuuse-segatsad ja sanglepikud. Suurte jõgede lammi välisservadel võib leida ka põliseid sookaasikuid.

Sellistes metsades kasvavad puud kõrgetel mätastel või tugijuurtel, puutüvedel on näha üleujutusest jäänud viirgusid, kohati esineb kokkuuhutatud varisehunnikuid. Enamasti on pinnas ka suvel niiske ja rohustu seetõttu lopsakas.

Kõik lammi(soo)metsad on olulised veekogude veerepiimi ühtlustajad ning mitmekesise ja omapärase elustiku säilitajad. Lammidel kohtuvad mets, lageluht ja vesi, mis kokku annavad mitmekesise elupaikade mustri. Endiseid luhaniite või puisniite tuleb hoida avatuna ja soosida heinaniitmist või paraja koormusega karjatamist. Puistu tuleb jätta raiumata ja metsakuivast puhastamata.

Väärtuslikud on kõik võtmeelementide rohked metsad veekogude kallastel, eraldi võiks veel märkida rabaojade metsastunud nõvasid.

6. Järsakumetsad, sealhulgas veekogude järsakkaldad ja klindimetsad

Järsakumetsade elustiku mitmekesisus tuleneb nõlvade erinevast orienteeritusest ilmakaarte suhtes. Ka ülalt alla liikudes toimub pidev elutingimuste teisenemine. Suure kaldega aladel (näiteks vanad uhtorud või kuplinõlvad) ja varisemisohtlikel paljandiservadel on inimene metsa kasutamisest loobunud, seega võib olla tegu põliste metsadega. Tänapäeval tuleb silmas pidada selliste raskesti ligipääsetavate kohtade olulisust loomade-lindude varjupaigana.

Klindimetsad kasvavad lubjakivi-panga rusukaldel või pangaste all. Puistud on mitmekesised, tihti suure lehtpuude osakaaluga ning omapärase tüvekujuga. Kivimikihtide vahelt võivad alla niriseda allikad, põhjaveet kiildub sageli välja nõlva jalamilt, mis veelgi mitmekesistab elutingimusi.

Tähelepanu vääriwad ka rändrahnud, kivikülvid, karstivormid, looduslikud paljandid. Seal lisanduvad põlismetsaliikidele need liigid, kes on kohastunud eriliste elupaikadega, mida pakuvad geoloogilised objektid — urked, koopakesed ja kiviseljad.

7. Pesapaigad ja nende ümbrus

Säilitamist väärivad õonelindudele pesitsuseks sobivad puud, aga loomulikult ka suurte lindude pesapuud koos neid ümbritseva metsatukaga. Alles tuleks jätta rahnide sepikojad ning tüved, mida linnud sageli kasutavad toiduotsinguil. Sipelgapesa ümbruses peaksid kasvama mõned puud ning põõsad. Sipelgad on olulised metsasanitarid.

Kopratammide poolt üleujutatud alad on vääriselupaikadeks kitsastes looduslikes orgudes. Siin on tekkinud head elutingimused kahepaiksetele ning teistele vee-elulistele olenditele. Oluliseks võtmelemendiks on ka seisma jäänud metsakuiv, mida mingil juhul eemaldada ei tohi.

NB! Looduskaitsealuste liikide (kotkad, must-toonekurg jmt.) kaitsenõuded sätestab Kaitstavate loodusobjektide seadus ja seda täpsustavad määrused.

8. Saared, saarelise asendiga märgalad ja nende servad

Saarte elustik on eripärane ja huvitav. Nende eraldatus loob omapärase mullastiku ja mikroklõima.

Veekogude saared on heaks varje- ja pesapaigaks lindudele, kuna ulukite juurdepääs sinna on takistatud. Saared võivad asuda ka soodes, samuti luhtadel ja roostikes, kus nendeks on mineraalmaaküngaste laed või vooluvete poolt kuhjatud endised rannavallid või kaldakünnised. Saarelise elupaikadena käsitletakse ka pisikesi soid kuivades arumetsades ning põliseid metsatükke, mis erinevad ümbritsevaist metsadest — näiteks võtmeelementide rohke kasetukk või vanem nõmmemännikukink rabastunud männikus.

Erinevate koosluste piirile koguneb tavalisest rikkalikum elustik. Näiteks lubjarikkaid metsasoid ümbritsev võtmeelementide rohke põlismetsa serv on sama väärtuslik elupaik kui põline metsasaar. Metsaserv on vääriselupaik umbes 20 meetri ulatuses. Kui võtmeelementide poolest rikast metsa on rohkem, väärrib ta tervikuna kaitset kui põlismets. Vääriselupaigaks on ka rikkumata veerepiimiga, sageli puisniiduilmelised metsasood.

9. Pärandmaastike väärtuslikud puistud — puisniidud ja sarapikud

Eesti maastikule on omased puude-põõsastega niidu või karjamaana kasutatud pool-looduslikud kooslused. Eriti liigirikkad on puisniidud, omapärased on ka nüüdseks enamasti metsastunud sarapikud ning puukujuliste kadakatega puistud. Kuna tegu on aastasadu samas paigas asunud kooslustega, võib sealt leida elutingimuste püsimumist vajavaid liike, kes muutunud maastikes on hävinud.

Erinevalt teistest põlistest metsadest vajavad need vääriselupaigad hooldamist, et säiliks haruldastele liikidele vajalik keskkond.

Puisniitudel tuleb säilitada suuri laiavõralisi puid, sealhulgas ka kuivanud okstega puid. Metsastunud aladel tuleks eemalda suurte puude oksi varjavad noored kuused ja lehtpuud ning piirata vohavat põõsarinet. Sarapikke võib hõrendada ja rajada lagendikke. Osa sarapikust peaks jääma puutumatu vananema.

Üksikud suured puud on pärit eelmistest metsapõlvkondadest. Elustikuliselt olulised pole mitte ainult kasvavad, vaid ka surnud, jalal seisvad puud või surnud oksaharud. Sageli esineb gigantsetel puudel puuõõsi, mida asustavad linnud, nahkhiired ja teised pisemad loomad.

Kui suured puud esinevad grupina, tuleks säilitada kogu metsatukk. Surnud puude ja oksaharude eemaldamine on mittevajalik ja lubamatu. Vääriselupaiga kaitsepõhimõtted erinevad pargipuude kaitsmise ja hooldamise põhimõtetest.

Ka vanad viljapuud ning põlispuid mitmekesistavad metsa. Põlispuid ja puudegrupe võib kohata endistel põllupeenardel ja palistamas maha-jäetud talude teid ning kiviaedu. Needki puud on käsitletavad võtmetunnustena, nad pakuvad juba pikka aega ümbritsevast keskkonnast erinevaid elutingimusi. Põlised puud on väärtuslikud ka muinsuskaitse aspektist. Nad annavad aimu siin kunagi elanud inimeste liikumisteedest, põldudest ja eluasemetest.

11. Looduslikult uenenud põlendikud

Sagedamini kohtab põlenud puistuid rabasaartel ning nõmme- ja palumetsades. Selliste liivaste ning kuivade metsade uuenemist on tuli mõjutanud juba aastasade vältel.

Põlendikele asuvad elama kitsalt kohastunud pisielustiku liigid, eriti putukad. Metsapõlengute hajutatuse tõttu on paljud liigid väga haruldased. Mõnele sobivad vaid värsked põlendikud. Teistele on elupaikade säilitamisel abiks, kui suuremast põlenud alast vähemalt osa jätta koristamata ja looduslikult uuenema.

Väriselupaigaks on ka eakas puistu, kus põlengust surnud puude kõrval leidub kahjustatud ja elujõulisi puud. Söestunud ja kuivanud puud on võtmeelementideks, nende säilitamine on oluline. Haruldused kasutavad elupaikadena paksu soomusjat männikorpa, kuivanud oksid ja tüvesid.

Mida veel lugeda vääriselupaiga kohta

SEADUSANDLUS

- Eesti Metsapoliitika, RT I 1997, 47, 768.
- Metsaseadus, RT I 1998, 113/114, 1872.
- Võtmebiotoobi väljavaliku juhend ja Võtmebiotoobi klassifikaator, RTL 1999, 114, 1487.

MATERJALE EESTI KEELES

Ek, T., Külvik, M., Palo, A., Tau, R. 1999. Metsa vääriselupaikade inventeerimine. Metoodika. Eesti Metsaamet ja Östra Götalandi lääni metsaamet. Linköping–Tallinn–Tartu. 69 lk.

Kukk, Ü. 1999. Eesti kaitstavad taimeliigid. EPMÜ Keskkonnakaitse Instituut. 80 lk.

Külvik, M., Palo, A. 1999. Eesti lähenemisnurgast vääriselupaikadele (võtmebiotoopidele). Loodusliku mitmekesisuse kaitse viisid ja vahendid. Eesti XI Ökoloogiapäeva materjalid, 20. aprill 1999, Tartu.

Lilleleht, V. (koost.) 1998. Eesti Punane Raamat. Ohustatud seened, taimed ja loomad. Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon. Tartu. 150 lk.

Paal, J. 1997. Eesti taimkatte kasvukohatüüpide klassifikatsioon. Eesti Keskkonnaministeerium ja ÜRO Keskkonnaprogramm, Tallinn. 297 lk.

Palo, A., Külvik, M. 1997. Metsa võtmebiotoobid. Lühituvustus. Arutelu variant. Lõuna-Eesti Keskkonnakaitse Instituut, Tartu, 26 lk. + 11 lk. lisad.

MATERJALE TEISTES KEELTES

Ek, T., Susko, R. & Auzins, R., 1998: Inventory of Woodland Key Habitats. Methodology. State Forest Service, Riga, Latvia.

Karlsson J., Norén M. & Wester J., 1995: Key Habitats in Woodland. National Board of Forestry, Sweden.

Norén M., Hultgren B., Nitare. & Bergengren I., 1995: Instruktion för Datainsamling vid inventering av nyckelbiotoper. [Instruction for the Woodland Key Habitat Inventory in Sweden.] National Board of Forestry, Sweden.

Soininen, T. 1996. Talousmetsien avainbiotooppien tunnistaminen. Maastotyöohje, kokeiluversio. Suomen ympäristökeskuksen moniste 27.

